

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Rahvusliku käsitöö osakond

Rahvusliku tekstiili eriala

Mari Pukk

TRÜKIMUSTRILISED PEARÄTIKUD KIHNU TRADITSIOONILISES RÕIVASTUSES

Seminaritöö

Juhendaja: Kristi Jõeste, MA

Kaitsmisele lubatud: _____

Viljandi 2015

SISUKORD

SISSEJUHATUS	2
1. TRÜKITUD RÄTIKUD EUROOPAS JA VENEMAAL 19. SAJANDIL	4
2. RÄTIKUD KIHNU TRADITSIOONILISES RÕIVASTUSES	
2.1 Kihnu naise traditsiooniline rõivastus	7
2.2 Rätikud Kihnu rõivastuse osana	9
2.3 Pearätiku kandmine	11
2.4 Sitsirätiku hoidmine ja hooldamine	14
2.5 Kallisseltsi rätikud ja nende tähendus Kihnu kultuuriruumis	16
KOKKUVÕTE	21
KASUTATUD ALLIKAD	23
LISA 1	25
LISA 2	34
SUMMARY	48

SISSEJUHATUS

Kihnu saar ja selle kultuuriruum, mis on 2003. aastast kantud UNESCO suulise ja vaimse pärandi meistriteoste nimekirja, on üks omanäolisemaid kultuuripiirkondi Eestis. Sügavalt juurdunud traditsioonilise eluviisi tõttu pakub Kihnu kultuur jätkuvat ja mitmekülgset uurimismaterjali etnograafidele ja folkloristidele.

Kihnu saarel on tänapäevani elujõulisena säilinud rahvarõivaste kandmise traditsioon, mille aluseks on püsiv käsitöö tegemise harjumus ja oskus. *Kihnu riiete* traditsiooni hoiavad elus kogukonna naisliikmed – pea igas peres on säilinud oskus valmistada oma tarbeks igapäevaselt vajaminevad *kõrdi-* ehk seelikukangad, kootakse sukad-sokid ja kindad. Vilunumatelt käsitöömeistritelt tellitakse pidurõivaste komplekti juurde kuuluvad tikanditega käised, tanud ja kirivööd. Oluline roll Kihnu naise traditsioonilises rõivastuses on ka trükimustrilisest sitsikangast pearättidel ja põlledel ning sitsijakkidel.

Kihnu rõivauurimuste vallast on põhjalikumad K. Jõeeste „Kihnu kõrdid eile ja täna“, mis käsitleb Kihnu seelikute (*kõrtide*) ajalugu. Kihnu seelikutest on teinud 2006. aastal seminaritöö ja 2007. aastal lõputöö TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia kultuurhariduse osakonna üliõpilane M. Sutt. Kihnu lasterõivaid on käsitlenud TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku tekstiili eriala üliõpilane M. Kalle 2012. a lõputöös. Ülevaate Kihnu käsitööst ja traditsioonilisest rõivastusest annavad käsitöömeister Rosaali Karjami ja K. Summataveti koostööna valminud raamatud „Kihnu Roosi käsitöökogu“ ja „Kihnu Roosi kindakirjad“ ning SA Kihnu Kultuuri Instituudi poolt välja antud raamat „Elumõnu“ Rosaali Karjamist, koostaja S. Aavik.

Nagu märgib SA Kihnu Kultuuriruum juhataja ja Kihnu kultuuri tulihingeline hoidja Mare Mätas, on senini tähelepanuta jäänud Kihnu rahvarõivatraditsiooni kestmise seisukohalt nii olulised sitsirätikud ja -põlled, mis on kihnlaste eneste jaoks 20. sajandist alates üks meelikõitvamaid teemasid. Senini on need rõivastuse lisaelemendid kui vähetähtsad ostukaubad jäänud uurijate silmis suurema tähelepanuta.

Kihnus kantavate pearätikute kohta on publitseeritud materjali napilt. Mõningase ülevaate teema kohta annab Rosaali Karjami rätikute kogu puudutav peatükk K. Summataveti raamatus „Kihnu Roosi käsitöökogu“ ning M. Mätase ettekanne Ingrid Rüütli juubelikonverentsil 2005. aastal.

Pearätikute seosest seelikutega ning rõivaste täiskomplekti osana on kirjutatud raamatu „Kihnu kõrdid eile ja täna“ peatükis „Kõrdid ja muud riietuse osad“ ning raamatu „Elumõnu“ peatükis „Kihnu naesõ „lisavarustus““.

Eesti Rahva Muuseumi (ERM) etnograafilises arhiivis ja korrespondentide vastuste arhiivis ei leidu otseselt Kihnu pearätikuid puudutavaid materjale. Ka ei suuda ERMi esemekogu võistelda kihnlaste omanduses ja kasutusel olevate rätide hulgaga. Eesti Muuseumide veebivärv MUIS annab pildiga museaalide otsinguvasteks kuus visuaalselt sarnast rätti, neist kahe kogumiskohana on märgitud Kihnu, kahel Ruhnu ja ühel Narva. Kihnu muuseumis leidub 7 *kallisseltsi* rätikuks nimetatud säilikut, mille seisukorda võib hinnata rahuldavaks ning veel 71 erinevat pearätikut, mille kogumisandmed on napid. Põhjuseks, miks Kihnu pearätikuid ei leia muuseumikogudest, on nende jätkuv, traditsioonidele põhinev kasutamine. Olulise töö kõige väärtuslikumate Kihnu rätikute kaardistamisel on ära teinud Kai Maser, kes on valmistanud koopiajoonised enam kui 20 erinevast eraomandis olevast *kallisseltsi* rätikust.

Seminaritöö eesmärgiks on kaardistada kihnlaste ainulaadsest ja püsivat pearätikukultuuri, sirsirätikute tähtsust Kihnu traditsioonilises naisterõivastuses, otsida selgitust *kallisseltsi* rätikute kui kogukonnasisese nähtuse tähendusele, selgitada välja nende erinevus ülejäänud rätikutest ja nende päritolu.

Töö on jaotatud kaheks peatükiks. Esimene annab põgusa ülevaate kangaste ja rätikute trükkimisest 19. saj Euroopas ja Venemaal. Teine peatükk jaguneb kolmeks alapeatükiks: rätikute osa Kihnu naise rõivastuses, nende jagunemine kasutusviiside ja päritolu põhjal, kandmise ja hoidmise eripärad ning *kallisseltsi* rätikud kui eraldi alaliik.

Valdavas osas tugineb uurimus Kihnu saarel kogutud suulisele pärimusele, küsitlustele rätikutega seotud traditsioonide ning erinevate vanemate ja uuemate pearätikute kohta inimeste erakogudes. Suulised teated ja fotomaterjal on kogutud Kihnu saarel 2014. a aprillis pärimuspraktika raames ning iseseisvatel uurimisretkedel 2014. a oktoobris ja 2015. a aprillis.

Täna südamest selle töö koostamisel peamisteks nõuandjateks olnud SA Kihnu Kultuuriruum juhatajat Mare Mätast, Kihnu muuseumi juhatajat Maie Aava ja muuseumi perenaist Veronika Tšetšinit, Kai Maserit ning Maria Michelsoni, Heldy Pöllustet, Linda Tamme, Leida Tappi, Triinu Tšetšinit, Alma Tälli ja Ulvi Umbi. Tänu seminaritöö juhendajale Kristi Jõestele kõigi nõuannete ja toetuse eest.

1. TRÜKITUD RÄTIKUD EUROOPAS JA VENEMAAL 19. SAJANDIL

Kõige vanema ja väärtuslikuma osa Kihnu saarel kasutatavatest rätikutest moodustavad 19. saj lõpul – 20. saj algul saarele toodud punasepõhjalised trükimustritega rätikud, mis on püsinud kasutuskõlblikena tänapäevani. Mõistmaks paremini nende rätikute fenomeni ja hinnalisust, tasub heita pilk selle ajastu trükitehnikatele. Kuigi kihnlased ise on hinnanud rätikuid peamiselt nende ilu ja vastupidavuse alusel ja pole rätikute täpsele päritolule nii palju tähelepanu pööranud, on uurimuslikust seisukohast oluline teada nende päritolu. Siinkohal jääb aga käsitlemata Tsaari-Venemaa kaubavahetus ja tolleaegsed kaubateed, mille kaudu toimus rätikute jõudmine Kihnu saarele.

Euroopa trükitehnikas sai murranguliseks aasta 1797, kui avaldati kaua saladuses hoitud materjal puuvillase lõnga ja kanga värvimise kohta krapiga. (Sandberg 1994:143). Krappi oli seniajani edukalt kasutatud küll villa ja siidi värvimiseks, kuid puuvillakiu värvainet mittesiduvate omaduste tõttu oli selle materjali värvimine keerukas. Türgi punasega ehk krapiga puuvilla värvimine, mida praktiseeriti Indias ja Türgis, oli mitme-etapiline keerukas protsess, mis eeldas lisaks krapitaime juurele mitmete lisa-ainete, nagu leelise, õli, potase, maarjajää, lambasõnniku, parkainete jm kasutamist; kanga mitmekordset keetmist, pesemist ja kuivatamist.

Pioneeriks punaste kangaste trükkimises võib lugeda Mulhouses (Alsace, Prantsusmaa idaosa) asutatud ettevõtet Nicholas Koechlin & Feres, kus 1809. aastal alustati punasepõhjalise, musta neerumustriga kanga tootmist. Selline kangas, mida nimetati 'Merinos', rajas teed Türgi punase e krapijuurte baasil saadud värvaine kasutamisele puuvillakangaste trükkimisel Euroopas. Kolm aastat hiljem leidis sama kompanii kolorist viisi, kuidas pleegitavate ainete ja mineraalsete pigmentide abil kanda algselt punaseks värvitud kangale mitmevärvilisi kujutisi (sammas, 144). Katsetusi jätkates jõudis ta 1820. aastal meetodini, kuidas kroomkollasega söövitamise abil toota lihtsal viisil kahevärvilist kangast.

Kuigi indigosinise kangad olid Euroopa rahvuslikes tekstiilides domineerinud sajandeid, saavutasid punasepõhjalised puuvillakangad kiire populaarsuse ning trükitehnikas muutus

ülemaailmseks äriks. Trükimustrite loomisel ammutati inspiratsiooni Pärsia kašmiirsallide mustritest, täiendades neid rikkalike lillemotiividega.

Venemaal oli levinud kangaste trükkimine trükipakkude ja matriitsidega. Punaste kangaste trükkimise tehnika jõudis Venemaale Euroopa kaudu. 1800ndatel aastatel hakati Türgi punase trükivärvi ekstrakti kujul importima Venemaale Prantsusmaalt ja Hollandist (Meller 2007).

Suur osa Venemaa tekstiilitööstusest oli koondunud Moskva lähisteale Vladimiri kubermangu. Trükistööstuse edu ja kasvu põhjuseks sai trükitud sitsikangas, mis oli muudest mustriilistest tekstiilidest odavam materjal ning omas suurt populaarsust talupoegade ja tööliisklassi hulgas. Trükistööstuse arengule aitas kaasa ka asjaolu, et majandussurutise tõttu Prantsusmaal jõudsid paljud kogenud värvalid, trükkalid ja kunstnikud Venemaale. (Yeprimova, Belogorskaya 1985:7)

19. saj nimekamatest tekstiilitrükiettevõtetest Venemaal võib esile tõsta vendadele Prokhorovidele kuulunud Trjohgornaja Manufaktuuri, asutatud 1812 ja vendadele Baranovitele kuulunud omanimelist manufaktuuri, asutatud 1846.

Prokhorovide tehase toodangust moodustasid suure osa sallid ja rätikud, mille tootmine kestis kuni 20. sajandini ja trükkimine toimus peamiselt käsitsi. Enamikul esemetel on reeglina "klassikaline" kaunistus: lopsakad lillevanikud, laiad servaliistud rütmiliselt tasakaalustatud kimpude ja vanikutega. (Сергиево-Посадский музей-заповедник 2015)

1846. aastal monopoliseeris Baranovi manufaktuur punasepõhjaliste puuvillakangaste tootmise. Nende peamiseks turuks sai Kesk- ja Lõuna-Venemaa talurahvas. Kolme, enamasti nelja trükivärvi kasutamine muutis rätikud rõõmsavärviliseks ning dekoratiivseks. Baranovi tehase toodangus domineerisid lillemotiividega koos idamaised neerumotiivid. Rätikute trükkimisel oli kaks peamist kompositsioonivõtet: ühe variandina oli rätiku põhiosa ühevärviline, kaunistatud vaid kahe, harvemal juhul nelja lillekimbu või neerumotiiviga, teise variandi põhiosa oli kaunistatud väikeste motiividega. Mõlemad variandid olid raamitud lopsaka servakirjaga. Baranovi tehase toodang võitis auhindu ja tunnustusi nii rahvusvahelistel kui Venemaa näitustel. (Yeprimova, Belogorskaya 1985:10)

1848. aastal kasvas Baranovi perekonna omanduses olev Troitsko-Aleksandrovi tekstiilikompanii krappi enda tarbeks Lõuna-Venemaal Derbenti regioonis. 1889. aastast võeti

trükitööstuses kasutusele sünteetiline alisariinpunane¹ värv. (Meller 2007:32). Baranovite manufaktuur tegutses edukalt kuni 1920ndate aastateni.

Trjohgornaja kombinaadi nime all tegutseb üks Moskva tekstiilivabrik tänapäevani ning toodangus leidub väike valik endisaegsetele mustritele põhinevaid kangaid ja pearätikud. Mustreid endisaegse Baranovi tehase toodangust kasutab tänapäeval Moskvas paiknev tekstiilifirma Artel, mis on suuresti pühendunud vanade mustritega kangaste tootmisele. Kuulsatele „Vene mustritele“ sarnanevaid kangaid toodavad ka mitmed Ameerika, Prantsuse ja Jaapani firmad, peamiselt lapitöökangaste nime all. Kihnu naiste poolt leiti need internetiavarustest käesoleva sajandi esimesel kümnendil ning seejärel saabus saarele ka suurem hulk uusi rätiku- ja põllekangaid, mis kogukonnas meeldivat elevust tekitas.

¹ Esimene sünteetiliselt toodetud värvaine, mida kasutatakse trükitööstuses tumepunase saamiseks; toon vastab Türgi punasele. Alisariin on sünteetiline vaste krapijuures leiduvale punasele pigmendile.

2. RÄTIKUD KIHNU TRADITSIOONILISES RÕIVASTUSES

2.1 Kihnu naise traditsiooniline rõivastus

Kihnu saare rahvarõivad moodustavad Lääne-Eesti rahvarõivarühma alarühma, mille kujunemine on seotud paikkonna asustuse, majanduselu ja kultuuriliste kontaktide iseärasustega (Kaarma, Voolmaa lk 279). Kõige olulisema erinevusena ülejäänud Lääne-Eesti rõivastest kandsid Kihnus naised käiseid, mis olid ühte tüüpi rannarootslaste käistega (sammas 286).

Kihnu riided, mida kantakse Kihnus meelsasti veel tänapäevalgi, on väiksemate moemõjutustest tingitud muutustega olnud sellistena kasutusel u 19. saj teisest poolest saadik. Kihnu naise kõige olulisem rõivaese on villane pikitriibuline seelik, kõrt, mille värvigamma ja triibustikuga antakse edasi erinevate eluperioodide meeoleolusid ja tähendusi.

Erinevate sündmuste tähistamiseks on kasutusel 5 eri värvi kõrti, lisaks valge puuvillane aluskõrt, suvine sitsikõrt, täiskasvanute kõrtidele sarnane lastekõrt (...). Sealjuures pole tähtis mitte ainuüksi kõrt, vaid ka sellega koos kantavad riietusesemed, ilma milleta ei oleks võimalikud kõrtide erinevad tähendustasandid. (Jõeste 2012:7)

Piduliku rõivakomplektina kannab Kihnu naine kõrdi juurde tikandiga kaunistatud käiseid (*käüsed*). Käistel on kirjatud e tikitud krae, varrukavärvlid (*värglid*) ning selja alaserv. Käiste kirjamisel on kasutatud nii ristpiste- kui madalpistetikandit. Krae ning seljaosa allserv kaunistatakse lisaks tikandile värvilise heegel- või niplispitsiga (*iegeldet või pulgakirjad*).

19. saj. teisest poolest alates kantakse käiste peal trükimustrilist ja narmastega kaunistatud õlarätti. (Kaarma-Voolmaa 286)

Argisema variandina kantakse koos villase seelikuga nõõbitavate hõlmadega sitsijakki, tänapäevases mõistes pluusi. Suulise pärimuse kohaselt jõudis sitsijakkide kandmise komme Kihnu 20. saj alguskümnenditel koos ühe mandriltsaarele kolinud rätsepaga, kes tõi kaasa mujal mandrilgi moes olnud jakilõiked. Igapäevastele sitsijakkidele on iseloomulik napivõitu varrukapikkus, nii ei sega jakivarrukad töötegemist. Kaasajal on tavapärane kombineerida traditsioonilist Kihnu kõrti kõikvõimalike pluuside ja jakkidega.

Kihnu kirivöö, mille kiri moodustub madarapunasest ja tumesinisest villasest lõngast (vahel ka vähese erkroosa ja kollase lisandusega), erineb teiste piirkondade vöödest vahelduva kirja poolest: vöö algusosas on lapiline ning teises ostas küüsiline kiri. „*Vööd kantakse punane pool peal; lapiline pool all, küüsiline pool üleval. Mähitakse alt üles, otsad peidetakse. Vanasti kanti vööd särgi peal, mitte seelikul.*“ (Tšetšin 2014)

Jalas kantakse villaseid sukki, mille külgedel on vikeldused, ülemine ehk sääreosa kirjutud *sukahammaste, lappidega kirja ja kirjakirjadega* (Aavik 2009:99) Sukad ulatuvad üle põlve. Tänapäeval on moodi läinud suka kirjakirjadega poolsukad, mis on allapoole põlve (sammas, 94). Traditsiooniliste jalavarjudena kantakse pastlaid (Kaarma, Voolmaa 1981:287), tänapäeval on need asendatavad kingadega. Kingi valides lähtub Kihnu naine sellest, et need oleksid kõrdiga sobivad, mitte liiga kõrge kontsaga.

Abielunaise rõivastusse lisanduvad tanu ja põll. Varasemaid valgeid, ainult servapitsiga tanusid on alates 19.saj teisest poolest kaunistatud rikkaliku tikandiga. Põlled, mis 19. saj alguses olid samuti valgest linasest kangast ning kaunistatud tikandiga, asendusid sajandi keskel pidulikult puhul kantavate trükimustrilise sitsipõlledega (sammas, 286). Sitsipõlledel on ka tänapäeval tähtis roll abielunaise rõivastuses. Tanu kandmise on asendanud sitsirätikute kandmine peakattena. Neiud ja tüdrukud kannavad Kihnu riiete juurde peakattena samuti rätikut, väikelapsed erinevatest sitsikangastest kokkuõmmeldud nn titemütse.

Naiste hall jakk on saanud nimetuse algselt selle valmistamiseks kasutatud halli villase kanga järgi. Tänapäeval õmmeldakse kergelt kehasse töödeldud lõikega jakk nii hallist, sinisest, kui rohekas kangast. Lõikelt on see sarnane sitsijakiga.

Kasutuselt on kadumas põlvini ulatuv, hallist vanutatud villakangast ja sitsiriidest kaelusekandiga vammus – seda kannavad veel vanemad naised, peamiselt kirikus ning esinejad; lambanahksete kasukate kandmine pole enam levinud, neid asendava tänapäevased mantlid-joped.

Märkimisväärne on, et Kihnu naised kannavad traditsioonilist rõivastust meelsasti kodusaarel, kuid mandrile tulles seda liigse tähelepanu vältimiseks sageli ei tehta, eriti kogukonna nooremate liikmete seas.

2.2 Rätikud Kihnu rõivastuse osana

Kihnu naise rõivastuse juurde kuulub hulk erinevaid rätikuid, mida kantakse vastavalt olukorrale ja kõrditriibustikule. Rätikute liigitamisel kasutan jaotust, mis on käibel Kihnu suulises pärimuses ning mille M. Mätas on toonud välja oma konverentsiettekandes (Mätas 2005). Rätikuid jaotatakse tinglikult nende päritolu järgi.

Kallisseltsi e kallissitsi rätikud on trükimustrilised puuvillarätikud, mis on pärit Tsaari-Venemaalt. Peamiselt Vladimiri kubermangu trükitehase toodang; toodetud 19. saj lõpus – 20. saj alguspoolel. Rätikud on alisariinpunase põhivärviga ning nende trükimustris on kasutatud kollast, rohelist, sinist, musta ja valget värvi (vt lisa 1). Rätikutest on kirjanduse andmetel sadu versioone (Yefimova, Belogorskaya 1985:8) ning väga paljud neist on jõudnud ka kihnlaste omandusse. Neid rätikuid, kui tänapäevalgi kihnlaste jaoks kõige hinnalisemaid, käsitlen eraldi alapeatükis 2.5 Kallisseltsi rätikud (lk 16).

Narmastega ääristatud heledaid **siidirätikuid** on kantud tanu peal ning kirikurättidena, tänapäeval neid enam ei kasutata. Siidirätte on endale soovinud noored tüdrukud edevuse pärast: „*Isa oli kaupmees, tõi rätikuid oma poodi müüa. (---) Tahtsin siidirätikut Lepa poest, papa ei tahtnud kuidagi anda, sinna läheb raha ju! Ikkagi sain siidirätiku!*“ (Täll 2015). Siidirätikute puuduseks peetakse, et siid ei hoia *nippi* ega püsi hästi peas. „*Siid ei seisa peas, laguneb seistes ära*“ (Tamm ja Tapp 2015).

Riia ja Liibü rätikuteks nimetatakse meremeeste poolt Riia ja Liepajast toodud trükimustrilisi puuvillarätikuid. Peamiselt on need heledapõhjalised, erinevate mustritega, sobilikud kandmiseks poolpunase ja kiipsuga kõrdiga (lisa 2, fotod 1 - 4). Rätikute vaatluste käigus sai tuvastatud, et neidki on pärit Venemaa trükitehastest, nt on „Riia rattaga rätikuks“ nimetatud Trehgornaja Manufaktuuri toodang (lisa 2 foto 1). Rätikud on toodud ka Meemelist (Klaipeda).

Peenvillased rätikud on pärit maailma eri paigust, nt nii Venemaalt kui Šveitsist (lisa 2, fotod 6-9). Peamiselt tarvitatakse kirikuskäimise rätidena, vanemad inimesed ka igapäevase paarätikuna. Villaste rätikute hulgas on selliseid, mida nimetatakse „musta ristiga rätikuks“, hoolimata sellest, et rist võib olla ka valge või muud tooni (lisa 2 foto 9). Neil rätikutel on lagipealsel motiivide vahel põhitooni ristikujuline moodustis. Selliseid nn ristiga rätikuid trükatakse ka tänapäeval Venemaal Pavlovo Posadi manufaktuuris ning Vene kultuuris on neid samuti peetud kirikuskäimise rätikuteks.

Eestiaegsed rätikud on ostetud Eesti Vabariigi esimesel sõltumatusperioodil (1918-1940) kohalikest kauplustest. Nende hulgas on palju rätikuid, mis on teadaolevalt pärit Sindi tekstiilivabrikust (lisa 2 fotod 10-17). Sindi rätikud on õhemast puuvillakangast. **Rootsi rätikud** on XX saj teisel poolel kihnlastele Rootsi sugulaste poolt saadetud rätikud, mida kantakse nii igapäevaselt kui pidupäevadel. Neid on nii punasepõhjalisi kui muid toone, sageli ka *agadega* ehk paabulinnusulgi või viljapead meenutava kirjaga (lisa 2 fotod 18 ja 19). Kuna Rootsi Dalarna piirkonna rahvarõivaste juurde kantakse samasuguse mustri- ja värvigammaga rätikuid, on neid võimalik tänapäevalgi leida. Rootsi rätikutega seoses on teada, et nn nõukogude ajal, kui postisaadetiste saatmisel kehtisid igasugused piirangud, saadeti neid taskurätikute nime all (Tšetšin, V. 2015).

Narmastega rätikuid kantakse tanude ja käiste peal. Tanu peal kantavatest rätidest on kihnlaste poolt väärtuslikuks peetud laevaga rätikuid. Õlarättidena kantavad rätikud on peamiselt peenvillased, nende hulgas on tänapäeval palju Venemaa rätikuid, nt Pavlovo Posadi toodang (lisa 2 foto 8). Piduliku kostüümiga, punase ja poolpunase kõrdi juurde kantakse käiste peal peenvillast materjalist, trükimustrilist narmastega õlarätti. Õlarätti kantakse kolmnurkselt kokkumurtuna, nii et nurk jääb seljale ning otsad pistetakse ees vöö alla (Kaarma, Voolmaa 1981:286).

Villased rätikud, millest väiksemaid kantakse talvel peas, vahel ka sitsirätiku peal ning suuremaid õlgadel üleriiete peal.

M. Mätase jaotuses on märkimata **bembergrätikud**, mida tänapäeval enam ei kasutata. Need rätikud on küll kenade kirjadega ja ihusõbralikud, kuid need ei püsi peas ega hoia *nippi* (Täll 2015). „*Vene aegas, kui sitsirätikuid võtta ei olnud, oli Kihnus palju bembergrätikusi. Kanti küll, aga nendest ei pietäs lugu!*“ (Tšetšin, V. 2015)

Tänapäeval kehtib rätikute hankimisel põhimõte „igal võimalusel ja sealt kust võimalik“. Rätikuid otsitakse välisreisidel erinevates riikides, palutakse tuua sugulastel-sõpradel ning hangitakse erinevatest veebikaubamajadest. Palju rätikuid on kaasajal pärit Rootsis ja Tšehhist. Kõige ihaldusväärsemaks peetakse Ameerikas, Jaapanis ja Venemaal trükitavaid endiste kalliseitsi rätikute mustritele sarnanevaid rätikuid, mida müüakse Ameerika vm muudes veebikaubamajades Vene kollektsiooni või Venemaal „baranovski“ sitsi² nime all. Neid rätikuid

2 „baranovski“ viitab 19.saj lõpp – 20.saj alguses Baranovi Manufaktuuris trükitud mustritele.

kantakse pidupäevadel kalliseltsi rättide asemel. Peamiseks puuduseks võib pidada mustrite variatiivsuse vähesust, nii on mitmetel kogukonnaliikmetel peas sarnased rätikud.

2.3 Pearätiku kandmine

Rätikut kui sellist peetakse vanimaks naiste peakatteks (Manninen 1927:45). Erinevalt Eesti muudest aladest on komme kanda pearätikut Kihnus kestev ja elujõuline kaasajalgi. Kuid nagu teisteski piirkondades, on Kihnus abielunaised kandnud varasematel aegadel peakattena tanu. 19. saj esimesel poolel Kihnu tanudel tikand peaaegu puudus, sajandi teisel poolel hakati neid mandrilt toodud tanude eeskujul kaunistama tikandiga (Kaarma, Voolmaa 1981:286). Kuni 19. saj lõpuni kandsid naised tanu igapäevaselt, 20. saj algusest peale vaid pidulikel juhtudel. Igapäevaseks, hiljem ka pidulikuks peakatteks jäi lõua alla sõlmitav rätik (samas, 287). Tänapäeval kasutavad Kihnu naised rahvarõivast kandes peakattena pearätikut, seda kannavad ka neiud ja tütarlapsed. Tanu kandmise komme on tasapisi hääbunud, vaid vähestel ülipidulikel juhtudel võib näha naisi kandmas tanu – pulmad, riiklikud vastuvõtud, olulisemad esinemised – ning veel harvem sellele seotud kalliseltsi rätiti. Tanude kandmise kadumist võib seletada nii moemuutuste kui sellega, et registreeritud abielude arv väheneb – palju on registreerimata kooselusi, kuid kogukonnareeglite järgi on tanu kandmise õigus vaid abielus naisel. Enamasti kantakse tähtsündmuste puhul, nagu pulmad, ristsed, juubelid, pühadeaegsed rahvapidustused ning rahvakunstikollektiivide esinemistel, kõige paremaid ja väärtuslikumaid ehk *kalliseltsi* rätte.

Pearätikud on alati kooskõlas hetkel kantava kõrdiga, mis väljendab eluperioodi olekuid ja meeleolusid. Punase kõrdiga kantakse pidulikul puhul peamiselt *kalliseltsi* rätte. Sellise, nõ tsaariaegse rätiku puudumisel kantakse kõige ergemate värvidega punasepõhjalisi rätikuid.

Poolpunase kõrdiga võib kanda valge või muud värvi põhjaga rätikuid, mille kirjades võib esineda ka punast.

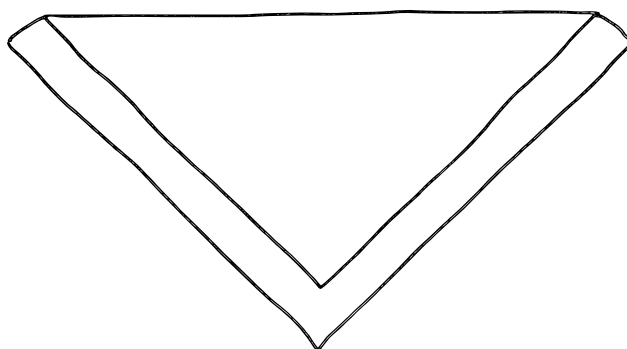
Kiipsuga e vähese punase ja roosa triibuga kõrdi puhul, mis on leinaajalt ülemineku rõivastus, kehtivad rätikukandmise kohta enam-vähem sarnased reeglid kui poolpunase kõrdi puhul, kuid väga vähe erku värvi (punast, roosat) on rätikus lubatud.

Sinise kõrdiga kantakse sinise- või mustapõhjalisi, tagasihoidliku kirjaga rätti, musttris ei tohi sisalduda punast värvi; lubatud on must, sinine, roheline, hall, kollane ja valge.

Musta leinakõrdi juurde kantakse suure leina puhul täiesti musta, ilma ühegi muustrita rätti. Leina kaugemalejäämisel ilmuvad rätikusse väikesed valged muustrid ning hiljem võib musta kõrdi juurde kanda juba halli rätti.

Pearätikut kantakse kolmnurkselt kokkumurtuna. Sellist kandmisviisi on kirjeldanud I. Manninen: „Rätiku peas kandmine ja rinna pealt või kurgu alt sõlega kinnitamine näib olevat komme, mis pärandub hallist minevikust. (...) Hiljemini sai viisiks kanda rätikut nii, nagu seda veelgi üldiselt kantakse: murti kolmnurka kokku ja seoti kahe otsaga lõua alla kinni. Niiviisi kanti pearätte üldiselt igatahes XVIII as. lõpul. Neiud kandsid neid sagedasti niisama, sagedasti aga pärja või mütsi peal, naised kas lihtsalt ilma muude peakateteta või ühes nendega. Tihti võeti rätik pähe tanu või mütsi kaitseks vihma, tuule, tolmu või isegi päikese pleekivate kiirte vastu. (1927:61)

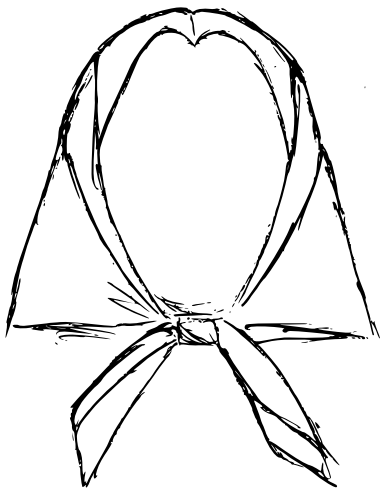
Levinumad on Kihnus pearätikud küljemõõduga 80 - 90 cm ning tavaliselt jääb selliste rätikute kokkumurdmisel nn sisemine nurk väiksem – rätik ei ole murtud täpselt diagonaali mööda pooleks, vaid rätiku pealmine nurk on alumisest pikem (joonis 1). Rätikute pooleksmurdmine on vastav kirjeldusele, mille annab I. Manninen: „Karjast on täppis teade pearätiku murdmise kohta. See sündis nurgeti, nii et riie sai kolmnurga kuju. Kahest nurgast, mis sattusid teineteise peale, jäeti üks lühem kui teine. Lühemat kolmnurka nimetati „pisikeseks hilbuks“, pikemat „suureks hilbuks“; viimane tuli peale poole. Seesugune rätiku murdmisviis on kahtlemata olnud ka laiemalt tuttav.“ (1927:63). Kihnust ei ole teateid, et rätiku nurkasid oleks erineva nimetusega nimetatud; vaid vahel, kui rätik on valepidi pähe sattunud, öeldakse *pisike ots piäl* (Mätas 2015).

Joonis 1. Kolmnurgaks kokkumurtud rätik

Väga suured rätikud, mille küljemõõt on üle 1 m, murtakse diagonaali pidi pooleks nurgast nurgani. On teateid ka suuremate ja hinnalisemate rätikute *pooleks võtmisest*, st rätik lõigati diagonaali mööda kaheks kolmnurgaks. (Tamm, Tapp 2015).

Rätiku päheseadmisel jääb terav murdeserv e *nipp* pealae poole (joonis 2). Rätiku mõlemale küljele seatakse sõrmedega kaks volti (joonis 3). Kurgualuse sõlme tegemisel on kindlad võtted. Esmalt viiakse rätiku vasakpoolne nurk üle parempoolse, seejärel tõmmatakse lott ehk rätiku alumine serv lõua all sirgeks ning tehakse peale teine sõlm vastupidises suunas. Rätiku nurgad peavad jääma suunaga allapoole, need ei tohi *silma vaadata*.

Joonis 2

Joonis 3

Nõue, et juuksed rätiku alt paista ei tohi, on aegade jooksul leebemaks muutunud, seda on tinginud ka soengumoe muutused, nt ettelõigatud tukk (Tamm ja Tapp 2015; Täll 2015). Päeva jooksul võib tekkida vajadus päheseotud rätikut kohendada, sõltuvalt sellest, mis materjalist on rätik ja kui hästi püsib kurgualune sõlm. Kui rätik kipub kuklasse vajuma ja juuksed rätiku alt välja, siis tõmmatakse rätik üle otsmiku ja lükatakse uuesti tagasi. Enamasti ei võeta rätikut peast ära, kohendatakse vaid sõlme.

Rätiku sidumine tanu peale toimub samade reeglite alusel nagu tavaline pähesidumine. Tanu peal kantava rätiku mõõtmed on suuremad ning tanu peal kantakse ka peenvillaseid rätikud.

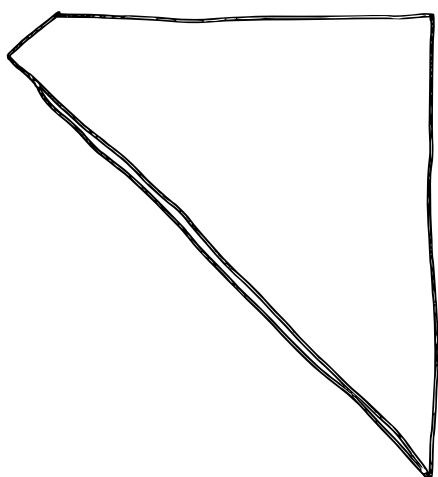
Rätiku kandmise õigete viiside järele toimub kogukondlik valve, kuid see on nõrgenemas. Kui veel paarikümne aasta eest peeti naisterahva puhul rätiku kaelas kandmist halvaks tooniks (selle kohta kasutavad kihnlased väga vänet väljendit nagu *kahtede riistadega*), siis kaasajal

suhtutakse sellessegi leebemalt. Rätiku kaelaskandmise kombe kohta ütlevad 1970ndate alguspoleel sündinud naised, et see tuli moodi, kui „uue“ Eesti Vabariigi aegadel, kui hakati Kihnu uusi rätikuid tooma. (Aav 2015; Tšetšin, V. 2015). Ka on see põlvkond nooremas eas kandnud rätikut niiviisi, et peale kolmnurgaks voltimist keeratakse otsmikule jääv serv veelkord kahekorra (Aav 2015) või kantakse rätikut kuklasse sõlmituna, kuid kumbki viis ei ole traditsiooniline ega pidulik.

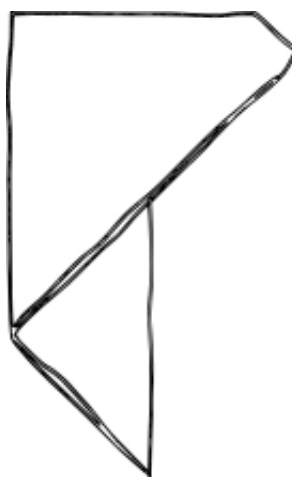
Üldiselt peetakse siiski paremaks, et noored inimesed kannavad rätikut vähemalt kaelas, kui et nad seda üldse ei kanna, kuigi sundida ei saa kedagi (Tamm ja Tapp, 2015). Samas ka väga teadlikke noori kogukonnaliikmeid, kes peavad kõrdiga koos pearätiku kandmist loomulikuks ja ainuvõimalikuks ning tunnevad huvi ka uute rätikute hankimise vastu. (Michelson 2015; Tšetšin, T. 2015)

2.4 Sitsirätiku hoidmine ja hooldamine

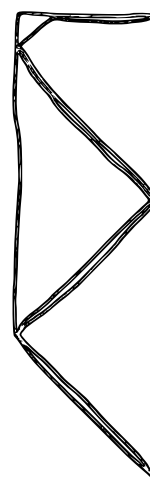
Kihnu pearätikute iseloomulikuks tunnuseks on *nipp* ehk tugev murdejoon pealael. Selle, et *nipp* sees püsiks, tagab rätikute omapärane voltimisviis. Juba kolmnurkseks kokkumurtud rätik murtakse veelkord pooleks, pealmine pool vastamisi, pahem pool väljapoole (joonis 4). Seejärel volditakse rätik 1/3 kaupa lõõtsana kokku ja lapatakse ülemisest servast alates veelkord kokku (joonis 5 kuni 10). Kogu toimingut teostatakse rätikut vastu rinda hoides. Kokkulappamine käib *käe järgi* - murdeserv, millest moodustub *nipp*, jääb vasaku käe poole. Teistpidi kokku volditud rätiku kohta öeldakse *valekätt kokku pandud*.

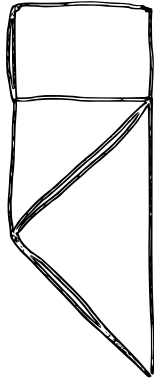
Joonis 4.

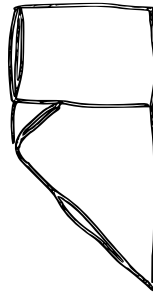
Joonis 5..

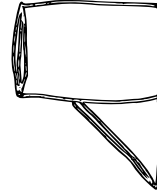
Joonis 6.

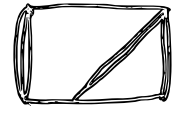
Joonis 7.

Joonis 8.

Joonis 9.

Joonis 10.

Kokkupakitud rätikuid hoitakse enamasti aidas rõivakirstus. Tänapäeval hoitakse rätikuid ka toas kirstus. Näiteks on ühel küsitletuist abikaasa poolt valmistatud eraldi väike kirst pearätikute jaoks; nooremad inimesed hoiavad rätikuid rõivakapis.

Pearätikuid ei triigita, seda kinnitasid kõik küsitletud, veel tänapäevalgi pannakse kokkumurtud rätik voltide säilitamiseks padja alla (Tamm ja Tapp 2015, Umb 2015). Et nipp hästi terav oleks, taoti endistel aegadel rätikuid kahe kivi vahel; on juhtumeid rätikute katki tagumisest (Täll 2015). Samuti ei ole eriti pidupäevadel kasutatavat hinnalist rätikut kombeks pesta. Kord pestud kalliseltsi rätik minetab oma väärtuse, muutub argiseks esemeks ja „vanaks“ ning seda peetakse koduse rätikuna, nt pühapäeviti. Äärmisel vajadusel loputatakse rätikuid õrnalt äädikavees või pehmes ja jahedas vihmavees (Tšetšin, V. 2015; Tamm ja Tapp 2015). Sellest võib järeldada kahte – rätikuid hoiti hoolega ja kanti just täpselt nii vähe, et need ei määrdunud ning teiseks oli olemas piisavalt suur varu rätikuid, et neid sageli vahetada ja sama rätikut harva kanda. Rosaali Karjami kirjast K. Summatavetile: „*Kellel kui palju on, sellest ei räägita, ainult pannakse tähele, et ei oleks vähe. (...) Ema tõi naabritüdrukule sellise kirjaga rätiku ja minule samuti. Mul on praegugi hoitud, vahest peas, kuid pole veel ära pidanud. Nagu kuuled, kasutatakse kord aastas või veel harvemini mitme aasta tagant kord. (...)*“ (Summatavet 2010;112). „Vanu“ ja „ärapeetud“ rätikuid tarvitatakse koduseid toimetusi tehes, kodust välja nendega ei minda.

Oma esimese väärtusliku rätiku sai tütarlaps juba õige väiksena – ristseteks kingitud hambaraha eest tõid vanemad lapsele rätiku, võimalusel oli selleks *kalliseltsi rätik* (Täll 2015). R. Karjam kirjeldab, et tema sai oma esimese rätiku kolmeaastasena (Aavik 2009:180). Rätikukirst oli emadel ja tütardel ühine seni, kuni tütred kasvasid ja mehele läksid või sagedamini iseseisvalt

kodust väljas käima hakkasid.

Rätikute arvu ühe omaniku kohta pea võimatu välja tuua, neid on kihnlase jaoks „palju“ ning *massakas* ehk asjassepühendamatu mandriinimene määratleks ilmselt „väga palju“. Uusi rätikuid, mida kogutakse ja hoitakse, on kirstupõhjades *poe moodi kokku panduna* varuks igas peres. Eraldi arvestust peetakse kalliseltsi rätikute ja kirikuskäima rätikute üle ning lisaks on igapäevased pearätikud (Mätas 2015).

2.5 Kalliseltsi rätikud ja nende tähendus Kihnu kultuuriruumis

Kalliseltsi või kallissitsi rätikuteks nimetatakse enamasti Tsaari-Venemaalt pärit punasepõhjalisi rätikuid, mida kantakse koos punase kõrdiga. Tähenduslik nimetus *kalliseltsi rätik* on trükimustriliste sitsirättidele omistatud ja säilinud Kihnu kultuuriruumis. Seega on tegemist kogukonnasisese määratlusega. Väljastpoolt tulija ei suuda „sitsi võimu“ lõpuni aduda, seda enam, et sitsikangast on hakatud pidama väheväärtuslikuks, pigem argipäevaseks materjaliks ning trükimustridki ei ole tänapäeval enam nii ihaldusväärset. Selle kohta on märkinud Mare Mätas Eesti Päevalehes: „*Kihnlane peab põlleriidel ja sitsirätikul ilusaks neerumotiivi.*

Kuna kihnu rahvariie on elus ja me kanname seda kogu aeg, on tähtis, et abielunaine vahetaks kogu aeg põlle ega käiks peol ühe ja samaga. Samuti vaatavad kõik, millist rätikut naine kannab. See on üks asi, mis paneb kihnlase silmad särama. Sellest ei saa aru ei etnoloogid ega folkloristid, kes on vaimse kultuuri uurijad. Etnoloogide jaoks on rätik ja põll sissetoodud kraam ja seepärast leitakse, et see ei ole ehe, aga tegelikult on kihnu naise jaoks olnud vähemalt üle 100 aasta kõige tähtsam, missugused tema rätik ja põll välja näevad.“ (EPL, 11. märts 2006)

Kalliseltsi rätikute mõiste ei ole kihnlaste jaoks ajas muutunud – värvi-, mustri- ja materjalieelistused on püsinud tänapäevani. Kihnu kogukonnas peetakse kõige hinnatumaks just 19. saj lõpul 20. saj alguses Venemaal, Vladimiri kubermangu Aleksandrovi maakonna vabrikutes toodetud sitsirätikuid. Nende peamiseks väärtuseks loetakse nii materjali kui trüki kvaliteeti: rätikud on käinud käest kätte ja säilinud kasutamiskõlblikena rohkem kui sajandi. Kõnealused rätikud on valmistatud tihedakoelisest puuvillariidest ning püsivad hästi peas. Hinnatakse ka seda, et rätikute trükimustrid on vastupidavad, need ei pleegi ega lähe ka pesus

välja: „Vanadest kallisseltsi tükkidest tehti veel titemütse ning kui need siis pesti, siis uus sits on ammu enne lagunenu ja värvi kaotanud, kui vana kallisseltsi tükk peab ikka värvi“ (Aav 2015). Seega, ka ärapeetud kallisseltsi rätikud kasutakse viimse võimaluseni ära, neist lõigatakse titemütside lappe või kasutatakse rõivaste kantimisel. Kõigist vestlustest ilmnas, et kuigi on olnud võimalik hankida ka peenvillaseid trükimustrilisi ja siidirätte, on kihnlase jaoks kõige hingelähedasem ja hinnalisem just puuvillane pearätik.

Kallisseltsi puhul hinnatakse oluliseks „õiget“ punast tooni. Värvitooni määratlemine on keeruline ning võimalik vaid võrdlemise teel teiste, „mitteõigete“ punaste toonidega. Koos Kai Maseriga, kes on koopiajoonistena talletanud märkimisväärse osa Kihnu kallisseltsi rätikutest, leidsime kõige lähedasema olevat Pantone värvikoodid 186 ja 187. Trükitoöstusest pärit terminid Türgi punane, mis tähistab krapiga värvimise protsessi ja selle tulemusel saadud värvitooni ning alisariinpunane, mis sünteetilise värvainega saavutatud sarnane värvitoon, on kihnlastele tundmatud, samuti ei arvata kallisseltsi rätikuid ka madarapunased olevat. Lähemal vaatlusel oli võimalik tuvastada, et osa rätikuid on trükitud kollasele kangale ning valge värv mustris ei ole mitte kanga põhitoon vaid eraldi värvikihtina peale trükitud.

Kallisseltsi rätikute ühendavaks jooneks on ornamentika ja kompositsioon – rätiku muster koosneb kas õite ja väätidega (foto 1 ja 2), sulgede ehk *agadega* (foto 3), neerudega (foto 4), mõnel puhul ka omapäraste „sarvedega“ (foto 5) servakirjast, mis on mõlemalt poolt piiratud peenikese geomeetrilise ornamendijoonega, ning põhjakirjast.

Foto 1. Servakiri. Fragment K. Maseri koopiajoonisest

Foto 2. Servakiri. Fragment K. Maseri koopiajoonisest

Foto 3. Servakiri. Rätik U.Umbi erakogust

Foto 4. Servakiri. Fragment K. Maseri koopiajoonisest

Foto 5. Servakiri. Fragment K. Maseri koopiajoonisest

Põhjakirjadest peetakse kauneimaks suurt rattakujulist motiivi, mis omakorda koosneb neerudest, lehtedest või geomeetristest ornamentidest. Rätikute nimetused on enamasti tuletatud rätikupõhja mustrite järgi. 21 vaadeldud rätiku hulgas oli 3 erinevat rattaga rätikut (foto 6), 3 ühesugust täkusilmadega (foto 7), 3 mõrtsipulkadega (foto 8), kaks neist ühesugused, 1 agadega rätiku, (foto 9); maasikalehekirjaga rätikut ainult nimetati.

Foto 6. Fragment rattaga rätikust, A. Tälli erakogu

Foto 7. Fragment täkusilmadega rätikust,
V. Tšetšini erakogu

Foto 8. Fragment mõrtsipulkadega rätikust,
U. Umbi erakogu

Foto 9. Fragment agadega rätikust,
Kihnu Muuseum Khn 1762

Vaadeldud ja pildistatud kallisseltsi rätikutest õnnestus vabrikumärkide põhjal tuvastada 10 Baranovi Manufaktuuri toodanguna.

Nimetuse 'kallisselts' päritolu kohta arvasid vanemaealised küsitletud, et oma kvaliteedist sõltuvalt olid need rätikud hinna poolest kallimad. Kahjuks ei mäletanud keegi intervjuueeritavatest rätiku ligikaudsetki maksumust.

Rätikute hankimise kohta sain järgmisi teateid: meremehed, kivilaevadega sõitjad tõid Riias ja Venemaalt, toodi nii kingituseks kui ka soovi järgi (Tamm ja Tapp 2015). Kõige täpsemalt oskas rätikute Kihnu jõudmist kirjeldada U. Umb: „*Tolli talust pärit kapten, kes oli tubli mees ja käis palju reisidel, vedas võibolla kivilaevadel kive, tema tõi rätikuid oma lastele. Nad käisid Riias kõige rohkem, Jakob oma laevaga, Riia on kõige rohkem välja toodud. Nendel oli raha ja nemad tõid, sellepärast. Need olid ju ilusad rätikud!*“ (2015). R. Karjamil on mälestustest on võimalik lugeda, et Kihnus on käinud ka rändkaupmehi, kes kallisseltsi rätikuid müüsid (Summatavet 2010:112). Kallisseltsi rätikuid saadi ka ruhnlaste käest vahetamise teel ning siis, kui Ruhnu elanikud 1944. aasta sõja jalust Rootsi põgenesid. Rätikuid ei peetud uues keskkonnas vajaminevateks, need anti Kihnu sugulastele ning saadeti hiljemgi Kihnu tagasi (Tamm ja Tapp; Tšetšin; Täll 2015).

Kallisseltsi rätikute omamine on Kihnu kogukonnas omamoodi staatusesümbol – uhkemaks ja rikkamaks peetakse seda, kel rohkem rätikuid; rätikute ringlemist jälgitakse väga tähelepanelikult (Mätas 2005). Traditsiooniliste kolmepäevaste Kihnu pulmade käigus vahetavad oma põllesid ja rätikuid ka pulmakülalised ning kirikupühadel jälgitakse hoolega, millised rätikud on teistel peas. Rätikuid ostetakse *poolpidustena* ehk kasutatutena tänapäevalgi. Uuemaid ja vähekasutatud rätikuid hoitakse varuks, iga ema hoolitseb selle eest, et tal oleks tütardele midagi pärandada ja poegade emad hoiavad rätikuid tulevaste miniate tarbeks. Kui vanasti oli kombeks kosjade järgselt tulevasele miniale viia ämma poolt villakott, et minia saaks hakata lõnga ketrama ja veimeid valmistama, siis tänapäeval sisaldab nn villakott kingitusena ka rätikut (dokfilm Kihnu kosjad, 2009).

Kallisseltsi rätik on pärandväärtusega ese ning raha ekvivalent veel tänapäevalgi. Rätikud liiguvad pärandamise teel peamiselt perekonna naisliini pidi. Rätikutega tasutakse abistamise ja heategude eest, samas neid ka kingitakse ära noorematele sugulastele, kui ealiselt enam kanda ei sobi (vanad naised ei pea sobilikuks punase kõrdi kandmist ning koos sellega kaob vajadus ka punaste rätikute järele). Rätikuid hoitakse ja kogutakse ka selleks, et vanaduspõlves abistajatele anda (Mätas 2005).

KOKKUVÕTE

Rätiku kandmine peakattena ei ole tänapäevases rõivastuses enam moes, rääkimata selle pidulikkusest. Kihnus on rätikukandmise komme säilinud, kuid reeglid on ajaga muutunud pisut lihtsamaks – kui traditsiooni kohaselt kandsid abielunaised rätikut tähtsündmuste puhul tanule seotuna, siis kaasajal seovad nii vallalised kui abielunaised pidulikul puhul enamasti vaid rätiku pähe, järgides siiski kogukonnas kehtivaid tavasid. Need määravad ära kõrdiga kooskõlas olevad värvitoonid, rätiku päheseadmise ja kokkuvoltimise reeglid. Reeglite järele valvavad eeskätt kogukonna vanemad ja teadlikumad liikmed, kelle südameasjaks on sellele saarele omaste rõivastumistraditsioonide jätkumine.

Sitsirätikute pidamine Kihnu traditsioonilise rõivastuse lahutamatuks osaks on kestnud 19. sajandi lõpust tänase päevani, mil oluliseks teguriks on muutunud „õigete“ rätikute kättesaadavus – tegevus, millele aktiivsemad Kihnu naised ei väsi pühendamast aega ega ressursi ning mis ületab isegi päevalehe uudiskünnise. Rätikuid liigitatakse nii nende materjali, päritolu kui kasutusotstarbe järgi. Kihnu naise rõivastuses kasutusel olnud rätikutest tuntakse tänapäevalgi seitset erinevat sorti. Rätikutele antud nimetused, mis põhinevad nende mustritel, antakse edasi kogukonnasiseselt ja kestavad põlvest põlve. Samuti on Kihnu naiste jaoks oluline hoida ning koguda rätikuid järeltulevatele põlvedele, sest niisugune on komme. Kihnu rätikukandmise tava ning sellega seotud reeglite näol on tegemist ainulaadse, tugevalt kogukondlikul tasemel väljakujunenud nähtusega. Nimetada võiks seda ka kollektiivseks ilumeeleks.

Otsides vaatluste käigus kallisseltsi rätide servadest vabrikumärke ja võrreldes rätikute mustreid publitseeritud materjaliga, sain kinnitust oletusele, et kallisseltsi rätikuid ja ka Riia rätikuteks nimetatud rätikuid on pärit Venemaalt, peamiselt 19. saj lõpu – 20. saj alguse Trjohgornaja ja Baranovi manufaktuuride trükiteöstusest. Valdav enamus Kihnus vaadeldud ja pildistatud ning K. Maseri koopiajooniste kogus olevaist mustritest on tuvastatav Baranovi Manufaktuuri toodanguna.

Kui 2000ndate aastate alguses oli õhus küsimus, kas Kihnu riided jäävad kestma ka siis, kui kihnlaste jaoks nii olulisi rõivalisandeid eriti saada pole, siis täna selle pärast südant valutama ei pea. Kallisseltsi rätiti ei saa päriselt millegagi asendada, kuid kuna seda ei saa piduliku rõivakomplekti terviklikkust ja täiuslikkust arvestades ära jätta, on noorem põlvkond omaks võtnud uusi rätikud. Näiteks Venemaa tekstiilikompanii Artel poolt toodetud endisaegse Baranovi manufaktuuri mustreid jäljendavad rätikud on leidnud heakskiitu ja poolehoidu, neid kantakse meeleldi igapäevaselt, kuigi need ei oma sarnast väärtust vanade kallisseltsi rätitidega. Nii nende, kui ka teiste rätikute puhul, mis on toodetud endisaegsete mustrite koopiana või mustreid jäljendades, peetakse olulisimaks puuduseks kanga viletsamat kvaliteeti ning „mitte päris õiget“ punast tooni. Kuna Tsaari-Venemaal toodetud rätite on järjest vähetõenäolisem hankida isegi järelturult (või kui, siis väga suurte summade eest ning kahtlases seisukorras), on hakatud austusega kohtlema ka kaasajal hangitud rätite, mis oma visuaalse ilu poolest on lähedased hinnaliseks peetud tsaariaegsetele rätikutele. Kihnu naistel ei ole puudust ettevõtlikkusest ega nutikusest, sobilike rätikute puudumisel leitakse omavahel värvide poolest kokkukõlavad kangad ning õmmeldakse mustrilisele kangale külge teisest kangast poort. Usinamad kogukonnaliikmed tegelevad rätikute otsingu ja võimalike uute ostukohtade leidmisega – kättesaadavamaks muutunud reisimisvõimalused ning tänapäevane internetikaubandus on avardanud ka Kihnu kogukonna võimalusi hoida oma rõivatraditsiooni jätkuvalt elusana. Kui palju võib kellelgi olla vanu rätikuid veel kirstupõhjas, on hästihoitud saladus isegi Kihnu kogukonnas. Kogukonnasisese kokkuleppena on kallisseltsi rätikutele omistatud erilise, omaniku staatust rõhutava eseme roll.

Rätikutega ei ole sitsikanga roll Kihnu rõivastuses siiski ammendunud. Uurimist vääriv materjal on ka sitsipõlled, mis on kogukonna jaoks rätikutega samas väärtuses.

Kasutatud allikad

Kirjandus

- Aavik, S.** (koost) 2009. *Elumõnu*. Pärnu: Kihnu Kultuuri Instituut.
- Jõeste, K.** 2012. *Kihnu kõrdid eile ja täna. Semiootiline esemeuurimus*. Viljandi, VKA.
- Kaarma, M., Voolmaa, A.** 1981. *Eesti Rahvarõivad*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Manninen, I.** 1927. *Eesti rahvariiete ajalugu*. Tartu: Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat III.
- Meller, S.** 2007. *Russian Textiles. Printed Cloth for the Bazaars of Central Asia*. New York: Abrams.
- Sandberg, G.** 1994. *The Red Dyes: cochineal, madder and murex purple*. Asheville: Lark Books.
- Summatavet, K.** 2010. *Kihnu Roosi käsitöökogu*. Tallinn: Varrak.
- Yeprimova, L., Belogorskaya, R.** 1985. *Russian Kerchiefs and Shawls*. Leningrad: Aurora Art.
- Mätas, M.** 2005. *Kihnu rätikud 20. sajandil*. Konverents "Individuaalne ja kollektiivne traditsionaalses kultuuris" teesid. Tartu : Eesti Kirjandusmuuseum

Elektroonilised allikad

- Saare, A.** 2006. *Manija ja Kihnu naised said sitsirätikud pähe*. Eesti Päevaleht 11.03.2006
<http://epl.delfi.ee/news/eesti/manija-ja-kihnu-naised-said-sitsiratikud-pahe?id=51033747>
(13.01.2015)
- Сергиево-Посадский музей-заповедник.** 2015 <http://www.musobl.divo.ru/> (02.05.2015)
- Владимирская энциклопедия. Земляки.** 2015
<http://www.vladregion.info/people/vladimirskaya-entsiklopediya-zemlyaki/baranov-asaf-ivanovich> (31.04.2015)

Filmimaterjalid

- Muhu, M.** (režissöör) 2009. *Kihnu kosjad*. Tootja Rühm Pluss Null. Pikkus 59 minutit.

Käsitkirjalised materjalid

Aav, M. (s 1973) **Täll, A.** (s 1927). 2015 Salvestatud vestlus. 04.2015

Michelson, M. (s 1987) 2015. Kirjavahetus. 04.2015

Mätas, M. (s 1975) 2014 kuni 2015. Kirjavahetus ja vestlused. 04.2014 – 04.2015

Tšetšin, T. (s 1992) 2015. Kirjavahetus. 04.2015

Tšetšin, V. (s 1972) 2014 kuni 2015. Vestlused ja telefonikõned. 04.2014 kuni 04.2015

Tamm, L. (s 1940) ja **Tapp, L.** (s 1930) 2015. Salvestatud vestlus. 04.2015

Umb, U. (s ?). 2015. Salvestatud vestlus. 04.2015

LISA 1. FOTOD KALLISSELTSI RÄTIKUTEST
Kõikide fotode autor, kui ei ole märgitud teisiti, on töö koostaja

1. Rattaga ehk lagipealsega ehk plagudega, 90 x 92 cm. Baranovi Manufaktuur. M. Mätase kogu.

2. Rattaga e lagipealsega rätik. A Tälli kogu.

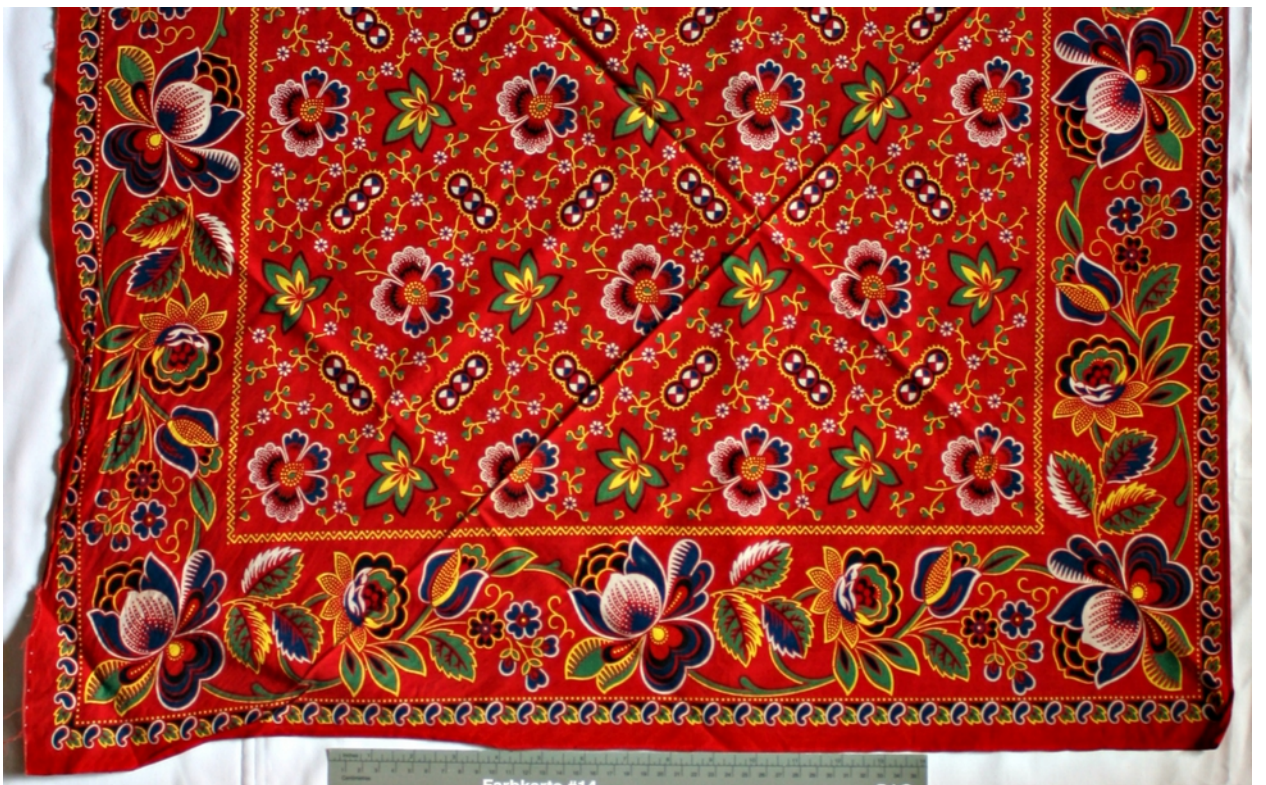
3. Lagipealsega rätik, Baranovi Manufaktuur. L.Tamme kogu.

4. Täkusilmadega rätik. V. Tšetšini kogu.

5. Mõrtsipulkadega kallisseltsi rätik, Baranovi manufaktuur. H. Põlluste kogu

6. Mõrtsipulkadega kiri, Baranovi Manufaktuur. U Umbi kogu

7. Agadega rätik 81 X 86 cm, Baranovi Manufaktuur. Kihnu Muuseum Khn 1762.

Tulmeraamatu kirje: Kallisseltsi rätik. Õhemast riidest, kaks otsa katki. Parandatud niidiga. Eve kandis neid Kihnu koolis käies igapäevaselt. Sai need oma emalt Malle Helju Kottilt. Linnusulega kiri. Sireli Eve 2012. a septembris annetas muuseumile.

8. Rätik 90 x 79 cm, trükitud kollasele kangale. M. Mätase kogu.

9. Rätik 80 x 70 cm. M. Mätase kogu.

10. Rätik 87 x 79 cm, Baranovi Manufaktuur. Erakogu.

11. Rätik 97 x 95 cm, Baranovi Manufaktuur. Erakogu.

12. Rätik 87 x 79 cm. Erakogu

13. Kallisseltsi rätik, Baranovi manufaktuur, U.Umbi kogu.

14. Kallisseltsi rätik. U.Umbi kogu

15. Kallisseltsi rätik, 78 x 68 cm. Kihnu Muuseum Khn 1760 Tulmeraamatu kirje: Tani Liisa annetas 2012. a

16. Kallisseltsi rätik. Kihnu Muuseum Khn 1763.

17. Pooleks võetud kallisseltsi rätik. Baranovi Manufaktuur. L. Tamme kogu

LISA 2. FOTOD PUUVILLASTEST JA VILLASTEST RÄTIKUTEST

Kõikide fotode autor, kui ei ole märgitud teisiti, on töö koostaja

1. Riia rattaga rätik, 77 x 75 cm, Trjohgornaja Manufaktuur. M. Mätase kogu

2. Riia rätik, kettidega. A Tälli kogu

3. Heledapõhjaline rätik. A. Tälli kogu

4. Endisaegne rätik, A. Tälli kogu

5. Endisaegne rätik, Kihnu Muuseum Khn 1761

6. Peenvillane, hambaraha rätik, vanus üle 80 aasta. A. Tälli koguu

7. Peenvillane Šveitsi stilis rätik. V. Tšetšini kogu

8. Peenvillane narmastega õlarätt. Pavlovo Posadi manufaktuur (foto www.platki.ru)

9. Peenvillane rätik, ristiga rätik. Pavlovo Posadi manufaktuur (foto www.platki.ru)

10. Eestiaegne Sindi rätik, 70 x 70 cm. M. Mätase kogu

11. Eestiaegne Sindi rätik, 70 x 70 cm. M. Mätase kogu

12. Eestiaegne Sindi rätik, 74 x 67 cm. M. Mätase kogu

13. Eestiaegne Sindi rätik 74 x 71 cm. M. Mätase kogu

14. Eestiaegne Sindi rätik, präänikukirjaga. A. Tälli kogu

15. Eestiaegne Sindi rätik. A. Tälli kogu

16. Eestiaegne Sindi rätik. A. Tälli kogu

17. Eestiaegne Sindi rätik, leinarätik. Kihnu Muuseum, Khn 1908

18. Rootsi rätik, agadega. Kihnu Muuseum Khn 1889

19. Rootsi rätik, agadega. Kihnu Muuseum Khn 1092

20. Rootsist toodud rätik (omaniku emale või vanaemale). V. Tšetšini kogu.

21. Sitsirätik. V. Tšetšini kogu.

22. Rootsi rätik. H. Pölluste kogu

23. Nüüdisaegne rätik. H. Pölluste kogu

24. Nüüdisaegne rätik, Tšehhi toodang. V. Tšetšini kogu.

25. Nüüdisaegne rätik, Trjohgornaja Manufaktuuri toodang. Autori kogu.

26. Nüüdisaegne rätik, tekstiilikompanii Artel toodang. Autori kogu.

SUMMARY

This seminar work "Printed Kerchiefs in Kihnu Traditional Clothing" is a short research about printed kerchiefs as a part of festive and everyday clothing at Kihnu island from the end of 19th century until present time. The aim of this work is to characterize and record unique and lasting phenomenon of printed kerchiefs, their role and importance in traditional clothing, and to find out the origin of most valuable items.

Wearing a kerchief as headgear is neither fashionable, nor festive nowadays. In Kihnu the tradition of wearing headscarves has been preserved, only the rules have become somewhat simplified over hundred year. As a tradition, married women used to wear headscarves bound on top of the bonnet on festive occasions, the contemporary women, both single and married, simply bind the festive scarf on their head, whilst complying with current customs in the community. These customs determine the colors consistent with the skirt, as well as rules how to arrange and fold up the scarf. The rules will mainly be monitored by the community's elder and more knowledgeable members, to whom the continuation of to the island's dressing traditions is relevant.

Keeping printed calico kerchiefs an integral part of Kihnu traditional clothing has lasted since the end of 19th century to the present day, while the availability of "correct" kerchiefs has become an important factor. Scarves and kerchiefs, worn as part of Kihnu traditional clothing, are classified according to their material, origin and function. Even today, seven different varieties of scarves that have been used in Kihnu women's clothing, are known. Names, given to kerchiefs which are based on their patterns are passed on within the communities and will last for generations.

While searching for printed manufacture marks at the kerchiefs' edges and comparing their patterns with the published material, I received confirmation to the assumption that *kallissetsi* kerchiefs - most valuable and cherished among Kihnu community - and the so-called Riga kerchiefs originate from Russia, mainly in the late 19th - early 20th

century Trjohgornaja and Baranova manufactures' printing industries. The predominant majority of patterns, observed and photographed in Kihnu, as well as those available in the collection of copy drawings by K. Maser, are detectable as the production of Baranova Manufacture.

If the question was in the air at the beginning of the 2000s whether Kihnu clothes will survive at all even when such important garment supplements will not be generally available, it seems that today this problem have been more or less solved. More diligent members of the community are engaged in the search of suitable kerchiefs and possible new places of purchase - more accessible travel possibilities and modern trade over internet have expanded the possibilities of the Kihnu community to continue to keep the tradition in their clothing alive. Exactly how many old kerchiefs from the end of 19th century anyone has hidden at the bottom of the coffin, is a well-kept secret, even in Kihnu community. An intra-community agreement has assigned *kallissetsi* kerchiefs a particular role which emphasizes the status of its owner.

The Kihnu kerchief-wearing tradition and related rules constitute a unique, strong community-level phenomenon.